

שירי האם — יסוד החיות

עיון בשירי אברהם סוצקבר / "הלילה הראשון בגיטו"

טניה הדר

אברהם סוצקבר

לאבי

שם זה ומאופייין, כמרבית שיריו של א. סוצקבר, במיטאפורות עזות — מנוגדות (ר' עמ' 12-13):

"הגופים הנקפאים הנרקים, השרועים על הקרקע" (ר' עמ' 12) נתפשים כאניות שקועות באדמת הגיטו, שמפרשיהן (הגופים) קרועים, מתגוללים למעלה.

הקרקע, ("הים" בו "תקועות" האניות בציוור הקודם) — נתפשת גם כ"קבר", באמירה

ספק אירונית, ספק מאקאברית: "הלילה הראשון בקבר, / אחר קבר מתגללים..."

והמרחב הארץ — שהזיל "בזמן אחר" "ענן-חלב מתוק" בו חפפו אימהות ראשי בנות

"שמחלפות בקריקו מזלית" רעל שחור "טפה אחר טפה". הרגשת הנבגדות והכבדות

של המשורר דומה ומשתלטת על השיר, אך כאן קורה "גם" המתרחש כמעט בכל שיר

של א. סוצקבר: הניגוד זורם אל הפכו ודמות האם עולה כאור מוביל ואתה יסוד

האהבה — יסוד הסינטיזה.

הרעל השחור שנזל במרחב מואנש: "כל טפה נעשית לעין" ותמונת האור מתרחבת

ההולכת "ומבטים מתחברים אורים", ואז זורם גם זמן העבר-הביתי הקשור במסורת,

והמשורר מבחין ב"נוכבים חיים של עירי שלי, / וביניהם גם אותו נוכב שלאחר

ההקבלה, / ששפתיים אים אחלו עליו: שבע טוב!"

דמות האם מאגדת באורח-פלא את כל הניגודים (מוות-חיים; עבר-הווה, יחיד-רבים)

ומזרימה את כולם לתחושת היסוד: "גלחיות אני מְכַרָה, משום שחי עוד כוכבה הטוב

של אַמָּא" (ר' עמ' 13).

גם במחזרות "שלושה ורדים" (עמ' 14-21) הכוללת עשרה שירים עולה דמות האם

בשלוש תחושות היסוד המלוות אותה, וגם כאן מופיע יסוד האהבה כראשון (ויש בכך

משום המשכיות לשיר "הלילה הראשון בגיטו").

פה מתקשרת דמות האם במפורש לחיי העבר וכבר בשיר א' (ר' עמ' 14) מתוארת

תמונתה המברכת "במטפחה המפְרַחַח/ ובעיניה: שני נרות-כוכבה בפְּעָרָה". תמונה זו

מזכירה את תיאורה המיסטי-מרגש של האם ב"אמי, זכרונה לכוכבה" לח.ג. ביאליק, ושם

אלא, שאם בשירו של ח.ג. ביאליק ככה הגה הריאלי מדמעות עינה של הצדקה, ושם

ונדלק מחדש ברסיס דמעתה בנס התפילה והבכי לאל-עליון, הרי כאן, עיני האם הן

נרות-הברכה עצמם, ומיטאפורה זו של עיניים-נרות-ברכה הופכת אותה למהות

התפילה ומקדשת אותה. (שוב, בדומה לאם בשירו של ח.ג. ביאליק). כבר בשיר ראשון

זה קיים מעבר לתחושת היסוד השניה המתייחסת לאם בשירי המחזרות הבאים —

הנקמה.

המלה האחרונה בשיר א' "בפְּעָרָה" (המתארת את הדלקת הנרות) מעבירה אותנו אל

מקום מחבואה של האם בשיר ב', הסתרותה מפני "פְּרָצוּפֵי סְמָאָל" והסגרתה בידי

יהודי רע, ואותו קָתֵר שסגר על הפנים המברכות בעבר — הלבין בין רגע.

מכאן והלאה, דרך שירים ג' וד' מעוצב העולם ה"הפוך לא-שפוי..." "המתלעלע בכניו-

אָדָם, / לְמִשְׁגַּח הָאָדָם לא מגיע" כשהוא נתון על כף המאזניים: האחת בדמותו של

המשורר "על שער צלוב ותלוי", / על השְׁנִיָּה — דַּמַּע קֶטֶן" (ר' עמ' 15). תמונה זו של

איש-שפוי מגיעה לידי שיא בשיר ד' בו מתוארת דמותו של היהודי הרץ דרך העיר

המתה "כְּעוֹף, שְׁבָחְתָּךְ תִּלַּךְ צְנָאוֹ, / נַחֲלִץ / מִיַּד הַשׁוֹחֵט" ועולות הוויות המוות

והכיליון ועימן — הנקמה.

גם הנקמה המופיעה כאן (נקמת דם האם הנרצחת), או נכון יותר הצורך בנקמה, בנויים

מקרי-ניגודים:

מצד אחד נרתע המשורר ודוחה את דברי החסד של האם המתה ואינו מסתפק "בנחום

המְרַפָּא קֶשֶׁחְטָא טְמָא הוא מדי" (ר' עמ' 19), ומצד שני הוא מודע לחולשתו ולא-

יכלתו להמית את רוצחה של האם "חַלֵּשׁ אֲנִי מִקְדֵי לְקַמֵּית בְּדְקִירוֹת אֶת רוּצְחָךְ" (ר'

עמ' 19). לכן הוא בוחר (בשירים ה' וו') בדרך היסורים וההרס העצמי כענש.

דרך זו באה כתגובה גם על מותו של האב.

הנקמה מלווה גם כאן באהבת האם, והמשורר מבקש לזרום אליה "משום שְׁחִיצַת אֶת

הַנְּהָר בְּשִׁחְהָ / אֶת קֶבֶר תְּפַשִּׁית" (ר' שיר ח' עמ' 20).

בציור רב-ניגודים הוא מעמיד זה מול זה את החי — בעבר מזה — "וְיִגְסִיטְךָ בְּמַחֵי,

הַמְּפָנְקֵת אוֹתִי, מִשְׁבִּיעָה / כְּמוֹ חֶלְבֵךְ שֶׁבִּהְתְּחַלָּה" ואת האם בעבר האחר — שהיא

"עֲרַפְלֵי / הַטְּוִי מְדַמְעוֹת".

גם כאן קיימת סובלימאציה של תחושת הנקמה ומעבר מן החיפוש הריאלי "אַלֶּךְ

לְחַפְשֶׁךְ / שְׂדוֹת לְחֹרֶשׁ וְקִבְרִים לְפִלֵּחַ" (ר' שיר ט' עמ' 21) אל המלים, הצלילים,

התמונות — בתוך היצירה עצמה — וגאולתה של דמות האם בה: "אֶחְרַשׁ בְּמִילִים

וְצִלִּילִים אֲבִקֵּעַ, / עַד שֶׁאֲשַׁחַרְרֵךְ אֶת הַשׁוֹשֵׁנִים / מֵאֶרֶץ הַחֹשֶׁךְ, שֶׁם שֶׁקֶעַ הַגְּנוּזִים".

דמות האם מוכרת בשני שירים נוספים לקראת סוף הקובץ: "סיף בעל כנפיים" (ר' עמ'

24) ו"כל נשימה היא קללה לי" (עמ' 26). בשניהם מופיעים היסורים כדרך בה נושא

ה"אני" בענשו. אלא, שאם בשיר "סיף בעל כנפיים" מודגשת יותר מהות היסורים

בדמות "שר היסורים", או שר הענוי" הנשלח על-ידי האם לנקום בכנה, אך מתקבל

(בהיפוך מפתיע) כ"אורח מְבָרֵךְ" על-ידי הבן הקורא לו "אֶת אוֹרְתְךָ נָרַע!" (ר' עמ' 24)

הרי בשיר "כל נשימה היא קללה לי", מודגשות יותר היתמות והכבדות, אם בשיר

הראשון מעניקה ההתמודדות עם שר היסורים לכן כח כביר, והוא הופך ל"סיף בעל

כנפיים", ומנציח בכך גם את דמות האם "בְּהִשְׁתַּקְפּוֹת זוֹ הַסִּפִּית קוֹלְחִים פְּנִיךָ" (ר' עמ'

ה משוררת נלי זק"ש הגדירה בלי משים בקטע פרוזה שכתבה! את שירתו הצלולה-עזה-צבעונית של אברהם סוצקבר: "מציאות היא מבטו של הילד, אשר פנה אל התליין, ועמו נעליו החדשות, מציאות הם חוטי הפרידה המקורעים עד נפש, שנשתלשו מתוך הגווים הדורים, כל מעשה-הענות שנערך כאן — האהבה הנוטפת לתוך האפלה..."

כל סימני המציאות הללו מצויים בספר השירים "הלילה הראשון בגיטו", מאת אברהם סוצקבר² הקובץ הקטן, למראית-עין, אך העשיר בתמונות בהכעות וכפני העולם שהוא מעלה, בעברית עשירה, חיה וצוירת שזיכה אותנו בה המשורר-המתרגם ק.א. ברתיני. זהו מיקרוקוסמוס, שלמעשה טבועים בו "סימניו" של העולם היהודי בכללו.

מחזור-השירים נכתב, רובו ככולו, בגיטו וילנה (מחץ לשיר "הלילה הראשון בגיטו" שהתארכים 1971, 1941 בסיומן מעידים על עבודה נמשכת והולכת עליו במשך כשלושים שנה, והשיר האחרון במחזור "קדור אחרון ברובה", שנכתב ביערות נארוץ', ב-1944, לאחר חיסול הגיטו בוילנה).

הספר מתאר את יהודי הגיטו על גוניהם ואת המשפחה שדמות האם בה מתוארת כלשונו של א. סוצקבר: "כוכבה הטוב של אַמָּא" (ר' עמ' 13). דמות האם היא הציר של הקובץ כולו.

מן האם יונק המשורר את אפשרות הנקמה, העימות, המאבק ואף הניצחון על מציאות האימה בה הוא חי. מכאן עולות גם הכמיהה והתקווה לחיים, והיכולת להמשיך ולהאמין הלאה.

כוחות אמביואלנטיים מפרנסים, את היחס לדמות האם, בשיר הקטן, הפותח בשורה: "עֵזָה מִנְקָמָה בְּרוּצְחֵי אִמְךָ" (עמ' 22), מובעות שלוש תחושות היסוד שחש המשורר כלפי דמות האם.

"עֵזָה מִנְקָמָה בְּרוּצְחֵי אִמְךָ / תְּהִי אֲהַבְתָּךְ לְלֵב אִמְךָ, / שְׁפָרְעִינִי נְשָׂאִים כְּרִיחוֹת אֲבִיב / וְעַל סֶף — מְדָרֵךְ שְׁלֶךְ, / שֶׁל חוֹלוֹת גְּרָמִים, / יִפְרִיחוּ כִשְׁעַת מְרִיחוֹת — אַמְוָנָה!"

(גיטו וילנה, תשעה באפריל 1943)

שלוש התחושות הן (לפי סדרן) הנקמה הראשונית מיידית, האהבה המעבירה חיות מלב האם אל "מדְכָרו" של הבן ומפריחה בו חיים, האמונה, המונבטת מן האהבה, אלא שאם נבדוק היטב נמצא שרק עפ"י סדר הכתיבה קדמה הנקמה לאהבה, ואילו, למעשה, גוברת האהבה על הנקמה ככוח חיים, ואכן, בקובץ "הלילה הראשון בגיטו" מופיע יסוד האהבה — ראשון — בשיר הנושא

11 יצחק חיותמן שהיה גם הוא "שר עשרה" באותה הסתדרות. מעיד על כך בזכרונותיו. בקטע המתאר את התפרקות האגודה הוא כותב, בין השאר: "... את תקנת האגודה ושאר התעודות מסרנו לנח שפירא שנשאר מוזכר האגודה ביהודה, הוא הוסיף לנהל אותה בצורות שונות כיקב ובמקומות אחרים... מתוך הספר — א.א. איזנבורג, קרונית, כתביו, ותקופתו היישובית (בעריכת א. עבר-הדני), תל-אביב, תש"ז, עמ' 53.

12 ראה: ברני"ש — "לוייה", השקפה (בעריכת א. בן-יהודה), גליון י"ח, ירושלים אייר אתג'ג (1903); ברני"ש — "על חוף יפו", חכצלת (בעריכת יד. פרומקין), גליון 21, ירושלים אייר תרס"ד (1904).

13 ברני"ש (נ"ש — ראשי תיבות לנח שפירא).

14 התגובה האקטואלית היא, כאמור, חלק מהדיאלוג שמנהל נח שפירא כמשורר-עם עם קהל הפועלים. בשירה זו אפשר למצוא בצד הערות ותגובות בענייני פועלים, עבודה ותעסוקה — גם הערות ותגובות לגבי מאורעות יהודיים שונים שקרו בארץ ובגולה, כמו: הקונגרס הציוני הראשון, חתונה ראשונה כרחובות, ולהבדיל — מותו של הרב שמואל מוהליבר או הפרעות בקיישוב. כדי להעריך את מימדי המבצע, יש לזכור כי כלל ציבור הפועלים בכל המושבות בארץ מנה אז כ-500 איש (לפי המפקד שערך אפרים קומרוכ מטעם הוועד המרכזי של הפועלים בשנת 1900). ראה: "חשבון השנה" (השקפה על מצב הפועלים בא"י ורשימים ממסעי בגליל), ספר השנה תרס"א (בעריכת נ. סוקולוב), ורשה תר"ס, עמ' 368-375.

16 ראה: הצבי (בעריכת א. בן-יהודה), מתאריך י"ח אייר תרנ"ח.

17 Karl Buchner עוד הרחיב לכת כאשר פיתח תיאוריה המציעה לחפש את תחילתה של המוסיקה באותה תקופה בה גילה האדם כי עבודה המלווה על-ידי שיר היא יעילה יותר. ראה: B. Nette — "Introduction", Folk Music in the United States Detroit, 1976, p. 29.

18 R. Rubin — "Preface", Voices of a People, N.Y., 1963, p. 290.

19 ישראל חניני — "ברני"ש (קיום לדמותו של פועל, משורר מתקופת העליה הראשונה), הפועל הצעיר, גליון 1, שנה ל"א, תל-אביב, תש"ך, עמ' 20.

20 ראה בנידון: פסח גינזבורג — "מבוא", שירת העמל (אנטולוגיה), תל-אביב, תש"ז, עמ' 86.

21 כמו בשיריהם של ש. ש. פרוג ("שירת הנווד"), או מ.צ. מאנה ("משאת נפשי"), וכן ראה: ה. קרטון-בלום — "מבוא", השירה העברית בתקופת חיבת-ציון, ירושלים, תשכ"ט.

22 R. Rubin — "Preface", Voices of a People, N.Y., 1963, p. 285-295.

23 ראה הערה (2), לעיל. שם. עמ' 580.

ההסתדרות הכללית של העובדים בא"י המרכז לתרבות וחינוך

המרכז לתרבות ולחינוך יוזם ומפתח פעילות ענפה ומסועפת המיועדת לטיפוח התרבות, החינוך וההשכלה, האמנות ופעולות ההסברה בקרב חברי ההסתדרות.

הפעילות להרחבת השכלתם של הפעילים ולהעמקתם מתרכזת בשורת בתי ספר מיוחדים:

- "אהלו" כנרת ד"ני עמק הירדן.
- בית הספר לפעילים ההסתדרות ע"ש ז. ארן רח' נהרדעא 5, ת"א.
- בית ספר לפעילים קרית שפרינצק, חיפה.
- בית "שדות ולב" רח' העצמאות 7, באר-שבע.
- בית הפועל החקלאי בית-דגן.
- בית מועצת הפועלים, רח' 'שטראוס, ירושלים.

תשומת לב מיוחדת מוקדשת להרחבת ההשכלה הכללית והאמנותית של חברי ההסתדרות. במסגרת זו מאורגנים חוגי לימוד, מכונים להשכלה, חוגים, כנסים ללומדי תנ"ך, קורסים להנחלת הלשון, מקהלות, תזמורות, חוגים לריקודי עם וחוגים לטוילים ולידיעת הארץ.

מפעלי תרבות

מהווים זרוע של ביצוע שירות בתחומים הבאים:

מישלב

מכון ישראלי להשכלה כללית והשתלמות מקצועית. הוא מקיים: מכון להשכלה בכתב, בי"ס בוקר בת"א ובחיפה, בי"ס ערב בת"א חיפה וירושלים. לומדים מבוגרים ונוער. כן מקיים מישלב קורסים מקצועיים שונים.

מחלקת הקולנוע

סרטים תעודתיים ועלילתיים ניתן להשיג במחלקה לקולנוע, רח' שינקין 12 ת"א. סרטי תעודה למועצות הפועלים: במרכז ההשאלה בבית המרכז לתרבות ולחינוך, רח' ארלוזורוב 93, ת"א.

"ספרי"

ניתן לרכוש ספרים מקצועיים וצעצועים בהנחות גדולות.

"הספריה למוסיקה"

מציעה מגוון של ספרי מוסיקה

- ספרי לימוד לסולפיג', אקורדיון, גיטרה, מנדולינה, אורגן, חלילית ופסנתר.
- קבצים של מלחינים לחג ולמועד, שירונית לבתי-ספר ולגניילדים, וכן שירונים שונים לשירה בציבור.
- ספרים שונים בנושא המוסיקה והוראתה.
- למורים, פעילים ומוסדות – הנחה מיוחדת.
- בהזמנת נא לפנות: מפעלי תרבות וחינוך בע"מ
- הספריה למוסיקה, רח' וייצמן 53 (בנין בי"ס מיסל"ם), תל-אביב
- טלפון 03-219181-3.

24), הרי בשיר השני הופכת תפילתו לאלהים לקינה, והוא מוסיף לחכות "למצוקות אשר תבאנה חדשות יותר" (ר' עמ' 27).

ניתן להסביר "שכר" זה בעמידתו של המשורר בכך, שדמות האם שליוותה אותו עד לה "בפציאות וכחלוט" נעקרת מתוכו בתמונה הלקוחה מן הריאליה הבלתי-נתפשת של חיי הגיטו – תמונת עגלת הנעליים, העוברת מקרקשת ברחובות הגיטו... למראה נעל עקומה של האם, מוכתמת בדם שפתיה הוא רץ מתחנן להיות קרבן אהבתה, ולנשק את רסיסי האבק שעל הנעל ב"קדשה מפרפרת, ולהניחה ק"ש-ראש"4/ כְּאֶשֶׁר אָקָא בְּשִׁמְךָ! (ר' כל נשימה היא קללה לי עמ' 26).

דמות האם, שאיחדה זמנים ומרחבים, מציאות וחלום, ששמרה על תשנית השיחות בין היחיד לרבים ועל גחלת היצירה עצמה, משעה שהיא נעלמת בצויר הנעל הבודדת בין המוני הנעלים האחרות, נדמה, נעקר גם מן המשורר כח המאבק שבו – יסוד החיות של האם. בפעם הראשונה אנו רואים אותו כבדילותו, ועם זאת, התפילה לאל, והציפיה (ואפילו למצוקות) עדיין נמשכות. ובעצם, מקיים הוא בכך את צוואתה של האם: ממשיך בכך לקרוא כשמה וכשם החיים בקדושה, ומניח רסיסי אבק של אותה נעל עקומה, מוכתמת בדם שראה בגיטו כ"של-ראש". כאן עולה התמונה "האיובית" מתוך הספר "אקווריום ירוק"5/ (ר' עמ' 12-21), שצוירה ע"י יאנקל שר, צייר הסימטאות, (בהיותו במחבוא ביציע בית-הכנסת העירוני בוילנה). דמות של זקנה כבת 80 ב"שמלת-שבת שחורה עם כפתורי-כדולח... מאחורי הזקנה – פרצופים ארוכה שצווארה שחוט. על ברכו האחת כורע חלון באוויר..." (וכמה 'שאגאלית' תמונה זו!). ורק כשצוירו שלם נזכר יאנקל כי שחח את ה"של-ראש" על מצחה, אותו הרימה מן התעלית (כלשון התרגום המעולה), שעה שצעדה בין כידונים...6/ ודומה הדמות עצמה תובעת ממנו "יאנקל, אתה צייר, צייר את ה"של-ראש"! והוא טובל מכחולו ומצייר על מצחה "בית קט שבו מתגורר אלוהים"7/ (ר' עמ' 21).

"בלשון האודים" שלו שניצלה (כפי שמעיד א. סוצקבר על עצמו בספר "אגדת-הזמן" בספר "אקווריום ירוק, עמ' 165-167), הוא מיטיב לצייר עולם שלם לא פחות מן הצייר יאנקל שר בירושלים דליטא...

אכן, נתקיימה בו אמנתו שכל עוד הינו עוסק בשירה לא יהיה למוות שלטון עליו,8/ כאותן שורות משירה של המשוררת זלדה (פנאי/ "מול הים"):

"כְּאֶשֶׁר שִׁחַרְתִּי אֶת דַּג הַיָּם
צָחַק הַיָּם
וְאָמַץ אוֹתִי
אֶל לִבּוֹ הַחֲפָשִׁי,
אֶל לִבּוֹ הַזֶּרֶם.
אֲזַי שָׁרְנוּ יַחַד
(אֲנִי נְהוּא):
לֹא תָמוּת נַפְשִׁי. הַיִּשְׁלֵט נָקַב
בְּזֶרֶם חַיִּי?

1. בקטע יחיד בפרוזה, שפורסם בימי חייה ונדפס לראשונה בכתב-העת "אריאל" – חוברת ג', עמ' 19 בשנת 1956. תרגום ממנו פורסם ב"עיתון 77" נובמבר-דצמבר 1979 (תרגום מגרמנית: ידידיה פלס).
 2. יצא בהוצ' עם-עובד 1981, תירגם מידיש ק.א. ברתני ומלווה ברישומיו: שמואל בק.
 3. בשיר "הקרקס" (ר' עמ' 8) בו מתואר האב המחולל בקברו בוחר המשורר לבקש חסד מן הצורך:
- "עירם קרעתי לפני מ/י שָׁאֵת אָבִי חָלַל בְּחוֹף קָבְרוֹ, וּבְדַמְעוֹת כְּאֶבְעוֹעוֹת שְׁחוֹרוֹת/ בְּקִשְׁתִּי חֶסֶד" (ר' עמ' 11). והוא מודה, כי לא עמד לו כוחו לפלוט קללה, או להשליך עצמו למוות כמו אחיו בתקופתו של אדרינוס קיסר.
4. "של-ראש" – הכוונה לתפילין של ראש.
 5. יצא בהוצ' סימן קריאה/ הקיבוץ המאוחד 1979. תרגם מידיש: ק.א. ברתני.
 6. וכמה מזכירה תמונה זו את הסיפור "שלוש מתנות" ליל. פרץ (מפי העם) ואת היהודי הצועד בין שתי שורות חיילים – מוכה בשוטים – ב"מתנה השלישית" – שחזר על עקביו על מנת להרים את היארמילקה שנפלה ארצה... וחוט טבול בדם נלקח כמתנה השמימה...
 7. כאן מצויה שוב האסוציאציה של "תפילין של ראש", ואולי במשמעות נוספת – כסוי ראש, או שביס?
 8. ראה ראיין עם א. סוצקבר ב"עיתון 77" נובמבר-דצמבר 1979, עם הופעת גליון המאה של הרבעון בידיש "די גאלדענע קייט" (שלשלת הזהב) בעריכתו של א. סוצקבר. ראיין: יהודה גור-אריה.

המרפאה

ע"ש ראובן בריינין

מברכת את מערכת
"עתון 77" וקוראיו

